

Який шлях людина обере – це залежить від багатьох факторів: від особистісних характеристик до зовнішніх обставин.

Держава має докладати зусиль для попередження стану, що сприяє маргіналізації суспільства, разом з тим і підвищенню рівня злочинності. Йдеться не лише про виявлення і нейтралізацію явищ і процесів, що обумовлюють вчинення і поширення окремих форм та видів злочинів, а й про врахування факторів, що впливають на формування антигромадських рис у певних категорій осіб, у тому числі психологічних факторів, що визначають той чи інший варіант поведінки людини у кожному конкретному випадку. Держава має дбати про визначення методики виходу із маргінальної ситуації. Чим більше держава самоусувається від виконання своїх функцій, тим більш сприятливі умови для формування маргінальної ситуації. Саме бездіяльність держави є основною детермінантою злочинності та маргінальної поведінки. Долати ж маргіналізацію суспільства слід перш за все економічним шляхом: підвищенням рівня життя народу, зниженням бідності, безробіття, розшарування суспільства на надбагатих і малозабепечених та бідних.

Список використаних джерел

1. Park R. E. Human migration and the marginal man. *The American Journal of Sociology*. 1928. Vol. 33. No. 6.
2. Заживихина Н.В. Характеристика маргинальной ситуации. URL.: <https://cyberleninka.ru/article/n/harakteristika-marginalnoy-situatsii>
3. Шалагинова Н. А. Социальная маргинальность как предпосылка девиации *Философия права*. 2017. № 4 (83). С. 128–132. URL.: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-marginalnost-kak-predposylka-deviatsii>
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности: пер. П. С. Гуревич. М.: Республика, 1994. 447 с.

Юзікова Наталія Семенівна,

професор кафедри адміністративного і кримінального права Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор юридичних наук, доцент

ДОВІРА ДО ІНСТИТУТІВ СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ МОТИВАЦІЇ ДО ПРИЙНЯТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті розглянуто проблему формування довіри до суб'єктів, що здійснюють запобігання злочинності. Визначені інструменти підвищення ефективності взаємодії соціальних інститутів, судових та правоохоронних органів, органів влади та управління з громадянськістю. Розглянуто вплив фундаментальних інститутів (релігії, родини, освіти, політичний інститут) на формування поведінки

неповнолітнього. Здійснено ретроспективний аналіз вітчизняних пам'яток які відображать функціонування вплив агентів соціалізації та відхилення у поведінці дитини

Ключові слова: неповнолітні, довіра, виховання, освіта, злочинність, покарання, девіантна поведінка

Summary. The article considers the problem of building trust in entities that carry out crime prevention. Tools have been identified to increase the effectiveness of interaction between social institutions, judicial and law enforcement agencies, the state and society.. The influence of fundamental institutions (religion, family, education, political institution) on the formation of minor behavior is considered. A historical analysis of domestic regulatory documents is carried out, which reflects the influence of socialization agents on deviations in child behavior.

Keywords: minors, trust, upbringing, education, crime, punishment, deviant behavior

Минуло десять років як Анатолій Петрович Закалюк пішов з життя. Для багатьох науковців він був вчителем, науковим наставником і другом. Глибокий погляд, доброзичлива посмішка, неординарні ідеї, мудрі поради закарбувались у нашій пам'яті. Нам у спадщину залишились його праці. Його наукові погляди, пропозиції та рекомендації залишаються актуальними і сьогодні. Як потужне наукове підґрунтя дослідницька спадщина Анатолія Петровича Закалюка щедро використовується як молодими вченими та здобувачами, так і корифеями кримінології. Особисто для мене, Анатолій Петрович визначив вектор наукового пошуку у вченні про злочинність неповнолітніх. Перечитуючи його праці, кожен раз знаходиш для себе нові погляди та шляхи вирішення окремих наукових проблем. Питанням ролі і значення соціальних інститутів суспільства у формуванні мотивації особи до суспільно прийнятної активності, академік Закалюк А.П. приділяв багато уваги, особливо у контексті формування державної політики запобігання злочинності. Саме тому у науковій публікації мова піде про довіру до інститутів суспільства крізь призму історичних пам'яток та наукових поглядів різних часів. Буде зосереджено увагу на окремих соціальних інститутах суспільства, що відіграють значну роль у процесі соціалізації дитини.

Цивілізоване суспільство прагне створити правові, соціальні та економічні умови для соціалізації дитини, утвердження її духовного і фізичного здоров'я, матеріального та соціального благополуччя.

Реалізація функцій соціальних інститутів сприяє формуванню поваги до моральних засад і традиційних цінностей українського суспільства, формуванню громадської думки щодо небайдужого ставлення до суспільно-неприйнятної активності неповнолітніх.

Характеризуючи злочинність неповнолітніх, академік Закалюк А.П., зазначав, що головні ланки формування у дітей суспільно прийнятних культурних цінностей, морально-психологічних

орієнтирів та норм поведінки за умов сучасної української держави не виконують або далеко не повною мірою здійснюють цю свою соціальну функцію. Вони, на переконливу думку вченого, фактично відіграють роль умов, що сприяють (не перешкоджають) формуванню антисуспільної спрямованості особистості підлітків, її суспільно небезпечного різновиду та криміногенній мотивації неповнолітніх, які на цьому ґрунті вчиняють злочини [1, с. 494–495].

Одним із шляхів, що забезпечують досягнення цілей соціальних інститутів суспільства, що спрямовують свої зусилля на створення умов для прийнятної соціалізації дитини є формування довіри до цих інститутів. *Фактор довіри* виступає одним з інструментів, що використовуються як для ефективної організації превентивної діяльності, так і для її якісної оцінки.

Фактор довіри до діяльності суб'єктів, що здійснюють запобігання злочинності є також інструментом підвищення ефективності взаємодії судових та правоохоронних органів, органів влади та управління з громадськістю. Цей фактор показує наскільки результативно працюють гілки влади, за якими напрямами вони використовують наявні ресурси та в якій кількості.

Аналізуючи питання довіри до соціальних інститутів зосередимо увагу на домінуючій ролі соціального інституту релігії не тільки у процесі соціалізації дитини, а й у цілому у житті суспільства. Одне з перших письмових відображень духовного впливу можна знайти у «Поученні Володимира Мономаха дітям». Ця пам'ятка містить три головні правила поведінки, що стосуються людини-християнина і особливо князя-християнина, які Володимир Мономах наставляв своїм дітям. Перша відображує ставлення людини до Бога, друга – відносини між владою та підданими, і третя – ставлення людини до самого себе, а відповідно й до інших людей.

Про визначальну роль інституту релігії говорять артикули Військового статуту Петра I від 26 квітня 1715 р.: розділ I «Про страх Божій» та розділ II «Про службу Божу і про священників» [2, с. 752–755]; артикули Права, за якими судиться малоросійський народ: розділ II «Про честь Божую», розділ III «Про вищу честь та владу монаршу» [3, с. 39–44]. Поряд з цим у історичних пам'ятках міститься вказівка на пом'якшення покарання неповнолітнім за чародійство або передачу для духовного наставництва [3, с. 41–42].

Таким чином, довіра до інституту релігії розповсюджується і на процес соціалізації, виховання дитини і на покарання за неприйнятну поведінку.

Неодмінною та нерозривно пов'язаною із інститутом релігії складовою відображення ролі і місця у процесі соціалізації дитини *виступає інститут сім'ї* (батьківської влади), інколи необмежної, на якій багато століть тримається культурно-виховний процес.

Особливе місце серед історичних пам'яток минулої доби, що є відображенням місця і ролі інституту сім'ї (особливо батьківської

влади), соціальних інститутів культури, виховання та релігії у ставленні до дитини займає Домострой.

Виходячи з положень Домострою, батькам належало право виховання своїх дітей, їх виправленням у разі негідної поведінки поєднане із правом карати шляхом застосування тілесних покарань. Саме тому діти несли відповідальність перед батьками, а батьки перед Богом та людьми (суспільством) за те, що неналежним чином виховували своїх дітей, наслідком чого була протиправна поведінка дитини. Таким чином, суспільство оцінювало неприйнятну поведінку дитини як результат неналежного виховання, негідного виконання своїх батьківських обов'язків.

Недовіра до ефективності виховного впливу з боку інституту сім'ї виявлялась у завуальованому негативному ставленні до дітей, що знаходились під впливом батьківської влади. Так, при характеристиці релігійного стану Катеринославського округу, наголос робився саме на негативному впливі родини, у якій спостерігається поважне ставлення до релігійних традицій.

У межах соціального інституту доводиться важливість процесу виховання дитини, що реалізується шляхом проведення різноманітних заходів, залученням державних установ та громади, особливо молоді, проведенням лекцій. Значного розповсюдження набули заходи щодо проведення «тижня захисту дітей». У межах цього заходу доводилась соціальна політика держави, спрямована на виховання радянських дітей, виявлення їх потреб, формування їх свідомості та життя відповідних заходів для створення умов соціально прийнятного розвитку особистості дітей – майбутнього країни.

Відповідальність за розвиток та виховання дитини покладається на державу, і Комуністична партія визначає політику держави у цьому напрямку.

Так, у програмі РКП (б), прийнятій у 1919 році на УІІ з'їзді партії, були сформовані завдання у різних сферах суспільних відносин (загальнополітичній, військовій, судовій, народної просвіти, релігійній, економічній); на з'їзді також піднімалися питання про роботу серед жінок та молоді [4, с. 67–92, 114–115]. Головним завданням народної просвіти було перетворення школи зі знаряддя класового панування буржуазії, на комуністичне переродження суспільства [4, с. 81–83].

Поряд з прогресивною спрямованістю політичного інституту суспільства, спостерігаються і негативні елементи. Як зазначалось раніше, не надається належної уваги родині, як осередку формування потреб, інтересів, цінностей, мотивації суспільно корисної активності дитини.

Нівелюється роль жінки – матері, на зміну якій приходить жінка – будівниця комунізму. У радянські часи виховна функція матері була нівельована політикою країни. Крім того газети сповіщали, що завдяки дитячим яслам, матері – пролетарки мають можливість

ліквідувати свою неграмотність і наблизитись до суспільного життя. Метою створення дитячих садків було не тільки забезпечення прийняттого простору для розвитку дитини, а й звільнення жінки від застарілих буржуазних ланцюгів, які, на думку радянських політиків, заважають їй приймати участь у будівництві майбутнього країни.

Таким чином, недовіра до інституту сім'ї породила деформації у процесі соціалізації дитини, що у подальшому вплинуло на формування злочинної активності частини неповнолітніх.

Окремої уваги заслуговує близький до інституту батьківської влади *інститут освіти*, який переважним чином формувався і діяв у єдності з інститутом релігії.

Сутність системи освіти, як соціального інституту полягає в її соціальних функціях. Функція професіоналізації є однією з основних у системі освіти, і полягає у підготовці кваліфікованих кадрів для всіх сфер суспільного життя. Виховна функція полягає у формуванні за допомогою цілеспрямованої діяльності певних соціальних рис світогляду у підростаючого покоління, визнання ними пануючих у суспільстві норм поведінки, ціннісних орієнтацій. Виховання дитини у дусі конформізму, визнання ідеалів та культурних цінностей, що склалися у суспільстві, сприяє підтриманню існуючого соціального порядку. Відносно самостійним аспектом виховної функції системи освіти є забезпечення соціального контролю. Він полягає у тому, що обов'язковість освіти в сучасному світі передбачає проведення певного часу у школі, коли поведінка дитини під контролем вчителів та вихователів.

Довіра до системи освіти і виховання в межах цього соціального інституту проявляється у заходах та формах роботи з дітьми. Виховання у школах спрямовувалось на наближення учнів до церкви та повчання їх устанам і звичаям, і до розвитку у них добрих християнських навичок. Коли ж поведінка дитини виходила за межі розуміння «детская шалость», до порушника, з метою виправлення, застосовувались гуманні заходи, а міри, що принижують людську гідність або не відповідають гідності вчителя чи протирічать гігієнічним умовам, або не пов'язані із поняттям та метою покарання у школах не застосовуються. Коли вчитель припускався принизливих заходів, він негайно звільнявся з посади.

Прикладом довіри до *політичного інституту* крізь призму використання владних повноважень органами держави є звернення громади до губернатора. Так, чиновництво Катеринославщини віддавало перевагу грі у більярд у ресторанах, клубах, де залишали значну частину заробітку. У зв'язку з чим дружини чиновників звернулись до губернатора напередодні Різдва Христового з наступним листом: «Мужья наши, как Вам известно, получают столь мизерное жалованье, что еле-еле хватает при теперешней дороговизне, на

самую скромную жизнь. Между тем, соблазнитель разных развлечений их разоряют, и приходится голодать с малыми детьми в холодных квартирах. В ресторане «Континенталь» на Торговой улице открылась игра в бильярд, где наши мужья проигрывали все жалованье. Умоляем Вас со слезами на глазах и просим, чтобы дети наши могли встретить праздник не голодными, запретить игру» [5]. Як свідчать архівні документи бильярди було зачинено до 30 січня 1910 року.

Аналіз функціонального спрямування соціальних інститутів суспільства надає можливість сформулювати складові соціалізації особистості неповнолітнього: певний соціальний процес, що зумовлений цілями суспільства або суспільними потребами; наявність суб'єктів певної вікової групи; базується на історично сформованих структурах (соціальних інститутах) – сукупності соціальних норм, правил, цінностей, що визначають стійкі форми соціально-прийнятної поведінки.

Таким чином, формування довіри до соціальних інститутів суспільства, що впливають на соціалізацію дитини, значною мірою сприяє зниженню рівня злочинності, у тому числі серед неповнолітніх, та підвищенню рівня безпеки у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. / А. П. Закалюк. Київ : Ін Юре, 2008. – Кн. 2 : Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
2. Законодательство Петра I. М. : Юрид.лит., 1997. – 880с.
3. Права, за якими судиться малоросійський народ // АН України, Ін-т государства и права и др.; / Сост.: К. А. Вислобов, И.Б. Усенко, Ю.С. Шемшученко. Київ : Наук. думка, 1997. 548с. (Памятники политико-правовой культуры Украины). – укр. М.
4. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986). Т. 2. 1917 – 1922 9-е изд., доп. и испр. М. : Политиздат, 1983. – 606с.
5. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО). – Ф. 469. Катеринославська міська управа, оп. 1. спр. 27 –29 арк.